

УДК 347.12:340.136

ПРИНЦИПИ КОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

PRINCIPLES OF CODIFICATION OF CIVIL LEGISLATION

Амеліна А.С.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національного університету державної податкової служби України

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту поняття «принципи», «принципи кодифікації цивільного законодавства». Проаналізовано підходи різних учених щодо визначення поняття «принципи». Аналізуються принципи кодифікаційної діяльності й кодифікації законодавства. Узагальнюючи дослідження, автор конкретизує та формулює принципи кодифікації цивільного законодавства.

Ключові слова: принципи, принципи кодифікації, принципи цивільного права, принципи кодифікації цивільного законодавства, кодифікація.

Статья посвящена освещению сущности и содержания понятия «принципы», «принципы кодификации гражданского законодательства». Проанализированы подходы разных ученых относительно определения понятия «принципы». Анализируются принципы кодифицированной деятельности и кодификации законодательства. Обобщая исследование, автор конкретизирует и формулирует принципы кодификации гражданского законодательства.

Ключевые слова: принципы, принципы кодификации, принципы гражданского права, принципы кодификации гражданского законодательства, кодификация.

The article is devoted illumination of essence and maintenance of concept “principles”, “principles of codification of civil legislation”. Approaches of different scientists are analysed in relation to determination of concept “principles”. Principles of codification activity and codification legislation are analysed. Summarizing research an author specifies and formulates principles of codification of civil legislation.

Key words: principles, principles of codification, principles of civil law, principles of codification of civil legislation, codification.

Актуальність теми. Характерною рисою функціонування сучасного суспільства й держави є зростання ролі права та закону як основної форми його зовнішнього вираження. У цьому контексті процес становлення й розвитку державності незалежної України нерозривно пов’язаний зі створенням нового законодавства. Це пояснюється також неможливістю ефективного функціонування будь-якої держави без збалансованої системи законів.

Сучасний етап розвитку законодавства України пов’язується з необхідністю його гармонізації, уніфікації та систематизації. Важливим кроком до створення системи законодавства України стало прийняття багатьох кодексів. Однак певна невизначеність прийняття цих актів, колізійність їх норм (наприклад Цивільного та Господарського кодексів України), відсутність обґрунтованих науково-теоретичних рекомендацій щодо принципів кодифікації знову ж таки призведе до декларативності їх положень, суперечності й суперечливості, і вони знову потребуватимуть тлумачення, внесення змін і доповнень.

У юридичній літературі питанням кодифікації приділялось достатньо уваги. Детальні дослідження цієї проблеми розвитку законодавства здійснювались радянськими вченими. Теоретичну базу з цих питань було закладено С.С. Алексєєвим, С.Н. Братусем, В.К. Грищуком, А.М. Іодковським, Д.А. Керімовим, П.М. Рабиновичем, Т.М. Рахманіною, Ю.О. Тихомировим, О.Ф. Шебановим та ін. У вітчизняній літературі теоретичні та практичні проблеми кодифікації стали предметом наукових досліджень В.І. Андрейцева, В.Д. Бабкіна, С.Д. Гусарева, А.П. Зайця, П.Б. Євграфова, М.І. Козюбри, В.В. Копейчикова, О.Л. Копиленка, В.О. Котюка, Є.В. Назаренко, Н.М. Онищенко, П.М. Рабиновича, З.К. Симорота, О.Ф. Скакуна, О.Д. Тихомирова, А.П. Ткача, І.Б. Усенка, Ю.С. Шемшученка та ін.

Водночас необхідність подальшого вивчення принципів кодифікації цивільного законодавства потребують подальшого всебічного і глибокого дослідження. Саме тому, метою статті є подальша теоретична розробка сутності саме принципів кодифікації

цивільного законодавства, з'ясування їх змісту й особливостей. Завданням дослідження є лише спроба акцентувати увагу на певних аспектах цього питання та пошук оптимальних засобів для їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Визначальну роль у забезпеченні ефективного функціонування механізму цивільно-правового регулювання мають забезпечувати загальні положення цивільного права й законодавства, у тому числі положення, що визначають засади та принципи цивільного права.

О.Ф. Скакун вважає, принципи права – основоположні загальноприйняті норми, що виражають властивості права й мають вищу імперативну юридичну силу, тобто є незаперечними вимогами, що висуваються до учасників суспільних відносин з метою встановлення соціального компромісу.

Можна сказати, що принципи права – це своєрідна система координат, у межах якої розвивається право і одночасно вектор, що визначає напрям його розвитку. Принципи слугують нормативними основами права, покладеними в його зміст, виступають як орієнтири його формування, відображають його відсутність і основні зв'язки, які реально існують у правовій системі. У принципах зосереджений світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації. Тому принципи права можна назвати ціннісним стрижнем правової матерії, своєрідним «вищим правом». Принципи права можуть бути прямо сформульовані в законодавчих актах чи виникати із загального змісту таких актів, зумовлювати тим самим напрями правотворчої, правозастосовної та іншої юридичної діяльності [2, с. 258]. М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко зазначають, що принципи характеризують як найбільш загальні вимоги, які висуваються до суспільних відносин та інших учасників, так і вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права й впливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [3, с. 197].

Загальноприйнято, що принципи права – основні його ідеї та засади, що мають, унаслідок їх законодавчого закріплення в нормах права, загальнообов'язковий характер. Вони визначають сутність самих відносин і їх соціальну спрямованість, галузеві особливості правового регулювання, що сприяє однорідності розуміння сенсу правових норм, їх єдиному правозастосуванню [4, с. 45]. У цивілістиці прослідковується позиція, що принципи цивільного права виконують дві функції. Перша – вираження основних ідей галузі права, які зумовлюють напрям її розвитку, їх використання у правозастосовальній практиці та поведінці учасників цивільних правовідносин [5, с. 237]. Принципи відображають реальний стан суспільних відносин як об'єктивних за своєю природою [6, с. 151], у принципах відображається не тільки соціально-економічна основа, а й загальнолюдські цінності [7, с. 187]. О.С. Йоффе наполягав, що принципи цивільного права виражають природу (на той момент – соціалістичну) держави [8, с. 17]. В.Ф. Яковлев вказує, що принципи відрізняють одну галузь права від іншої та в концентровано-

му вигляді відображають соціально-економічну сутність урегульованих відносин і економічну політику держави стосовно цих відносин [9, с. 12].

На думку, Є.О. Харитоновна загальноправові принципи становлять нормативну основу законодавства. Відповідно до них проводиться оцінка законів, усіх нормативно-правових актів. За допомогою принципів створюється єдина гармонійна правова й законодавча система [10, с. 10]. Для розуміння принципів кодифікації можна використати визначення поняття принципів правового регулювання, яке дає А.М. Колодій. Він визначає їх як «зумовлені найбільш важливими закономірностями суспільного розвитку й механізму правового регулювання нормативно-регулятивні основи, що мають найвищу імперативність і загальнозначущість і визначають процеси правоутворення, правореалізації та правоохорони» [11, с. 39].

На цій підставі принципи кодифікації можна визначити як основні засади, що зумовлюють зміст, засоби й напрями кодифікаційної діяльності [12, с. 44]. У юридичній літературі майже всі автори виділяють такі основні принципи правотворчості, як демократизм, гуманізм, законність, науковість, техніко-юридична досконалість нормативно-правових актів, що приймаються. П.М. Рабінович виділяє ще один важливий принцип правотворчості – збереження національної самобутності й інтернаціоналізм, під яким розуміє врахування та відображення в юридичних нормах специфічних інтересів кожної нації, народності й національної групи, що проживають на території цієї держави [13, с. 101]. Безперечно, ці принципи є водночас і принципами кодифікації. Попри це ст. 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) має ключове значення в сучасній приватноправовій системі, включаючи праворозуміння, законотворення, правозастосування тощо [12, с. 45].

Перелічені в ст. 3 ЦК України принципи за своєю природою є приписами природного права, їх природно-правовий характер не втрачається й у разі їх оформлення в позитивному праві. По-перше, зміст цих принципів не може виходити лише з положень позитивного права; по-друге, обмеження, установлені законом щодо дії цих принципів, мають відповідати критеріям природного права, а саме: розумності, суспільній необхідності, пропорційності тощо [14, с. 72].

Із сучасних досліджень заслуговує на увагу дисертаційна робота Є.В. Погорелова, де автор сформулював основні принципи кодифікаційної діяльності: плановість, системність і систематичність проведення кодифікаційних робіт; наукова обґрунтованість кодифікованих актів; забезпечення верховенства права та закону; врахування системно-структурних властивостей об'єктивного юридичного права й законодавства; техніко-юридична досконалість кодифікаційних актів; наближення кодифікаційної діяльності в Україні до «європейських стандартів», зумовлених особливостями континентальної правової системи [15, с. 8].

О.Я. Рогач у своїй дисертації «Кодифікаційні акти в системі законодавства» виділяє такі принципи кодифікації законодавства:

1) принцип наукової обґрунтованості: розробка та прийняття кодифікаційних актів, як результату кодифікації, на сучасному етапі має відбуватися на високому науковому рівні із застосуванням наукової, лінгвістичної, психологічної експертизи всіх проєктів кодифікаційних актів, із залученням до розробки й проведення кодифікації провідних учених і наукових установ країни, юристів-практиків;

2) принцип законності: безумовно, процес створення кодифікованого акта має здійснюватись виключно в порядку, визначеному законом, що передбачає, по-перше, його здійснення уповноваженими компетентними органами, по-друге, відповідність новоствореного кодексу Конституції та іншим законам України;

3) принцип планування нормотворчості, цей принцип тісно пов'язаний із принципом наукової обґрунтованості. У юридичній літературі зазначається, що поняття «планування» може вживатися в кількох значеннях: а) у зв'язку з підготовкою конкретного нормативного акта; б) щодо правотворчих заходів, пов'язаних із поточною діяльністю уряду щодо реалізації планів суспільно-економічного розвитку; в) у розумінні впорядкування певної галузі права; г) щодо підготовки комплексного плану правотворчої діяльності на більш тривалий термін [16, с. 93];

4) принцип наступності передбачає використання в процесі проведення робіт із кодифікації законодавства досвіду й результатів попередніх кодифікацій, використання тих чи інших прийомів кодифікаційної техніки, збереження виправданих практикою форм кодифікаційних актів тощо;

5) принцип публічного обговорення й участі в обговоренні представників громадськості, трудових колективів, окремих громадян;

6) принцип виваженого, старанного підходу до підготовки проєктів кодифікаційних актів: рішення мають прийматись виважено, без політичних амбіцій, невиваженого поспіху, а й без надмірного затягування, вони повинні бути спрямовані на задоволення потреб суспільства, а не чийось приватних інтересів [17, с. 35–41].

Виходячи з наведеного вище, можна сформулювати такі принципи кодифікації цивільного законодавства:

– плановість, системність законотворчих робіт: принциповою особливістю планування законодавчої діяльності є те, що планованим об'єктом є акти, які посідають провідне місце в правовій системі; базуючись на принципах системності, планування має достатню гнучкість, що дає змогу не допустити стихійності під час законотворчості, їх суперечності законодавчих актів, викликані порушенням міжгалузевих, внутрішньогалузевих зв'язків у сфері законодавчого регулювання;

– забезпечення верховенства права: на думку спеціалістів, принцип верховенства права передусім означає, що позитивне право, яке створюється людьми, має ґрунтуватися на природному праві, що обмежує державну владу і є своєрідним фільтром позитивного права. Принцип верховенства

права характеризується як верховенство розуму й пов'язується з такими морально-правовими цінностями, як справедливість, свобода, добро, гуманізм. Саме ЦК України має забезпечити нормальне функціонування й розвиток громадянського суспільства, самостійність, незалежність, ініціативність приватного життя існує лише за умови визнання природного, об'єктивного наднормативного характеру цивільних прав і відносин. Такі відносини (майнові та немайнові, основані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників) і становлять предмет цивільно-правового регулювання (ст. 2 ЦК України) та основу громадянського суспільства [14, с. 75];

– принцип подолання внутрішньої неузгодженості й суперечності в цивільному законодавстві: неузгодженості – суперечності всередині правової системи, мають суб'єктивну природу й виникають переважно внаслідок помилок законодавця, передусім порушень правил формальної логіки. Вирішити цю проблему можливо шляхом усунення колізій і їх подолання;

– принцип наукової обґрунтованості означає, що кодифікація цивільного законодавства має ґрунтуватися на наукових засадах, опрацьованих як у теорії права, так і в науці цивільного права;

– наближення кодифікаційної діяльності в Україні до «європейських стандартів»: відповідно до положень Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, адаптація визначається як процес зближення та поступового приведення у відповідність законодавства України законодавству Європейського Союзу. Необхідно зазначити, що цивільне законодавство, очевидно, надалі буде розвиватися на ідеї адаптації внутрішнього законодавства України до вимог законодавства Європейського Союзу, що зумовлено Законом України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [18]. Стосовно цивільного права слід мати на увазі, що Європарламент прийняв резолюцію про гармонізацію приватного права ЄС і рекомендував почати роботу з підготовки загальноєвропейського кодексу приватного права [4, с. 21];

– принцип комплексності означає, що процес кодифікації цивільного законодавства має зумовлювати всі питання правового регулювання визначених суспільних відносин і необхідність узгодження законодавчих актів як між собою, так і з джерелами інших галузей права;

– принцип пріоритету прав і свобод громадян означає, що у процесі кодифікації цивільного законодавства необхідно реалізувати положення ст. 3 Конституції України, згідно з яким головним обов'язком держави є утвердження й забезпечення прав і свобод людини;

– принцип техніко-юридичної досконалості кодифікаційних актів, тобто необхідність під час створення кодифікаційного акта дотримуватися всіх правил, засобів, способів і прийомів, розроблених юридичною технікою;

– принцип повноти означає те, що під час кодифікації включити всі нормативні акти, які потребують систематизації, у єдиний кодифікаційний акт.

Висновки. Нині вкрай потрібна розробка нової науково обґрунтованої стратегії й тактики розвитку законодавства, яка насамперед матиме як наукове, так і практичне значення для формування системи законодавства України. Указані принципи можуть бути орієнтиром у визначенні напрямів кодифікаційної діяльності в цивільному законодавстві.

Принципи кодифікації визначають своєрідність кодифікаційної діяльності. Вони є засобом забезпечення єдності кодифікації, основи кодифікації. Зазначені принципи визначають зміст кодифікації, вибір засобів і прийомів її здійснення, напрями розвитку. Саме на їх ґрунті відбувається процес пізнання й поліпшення кодифікаційної діяльності в державі. У своїй сукупності принципи кодифікації є критеріями оцінювання кодифікаційних робіт, які проводяться в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 435-IV – Ст. 356 (зі змінами та доповненнями).
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник] / О.Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.
3. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О.В. Петришина. – Харків : Право, 2011. – 584 с.
4. Цивільне право в Україні : [підручник] : у 6 т. / Р.Б. Шишка (кер. авт. кол.), О.Л.Зайцев, Є.О.Мічурін та ін.; за ред. Р.Б.Шишки та В.А. Кройтора. – Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, Еспада, 2007. – Т. 1. – 2007. – 540 с.
5. Корецький В.М. Теория государства и права / В.М. Корецкий, В.Д. Перевалов. – М. : ЮНИТИ ДАНА. – С. 237.
6. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1963. – С. 151.
7. Черданцев В.Ф. Теория государства и права / В.Ф. Черданцев. – М., 1999. – С. 187.
8. Иоффе О.С. Советское гражданское право : [курс лекцій] / О.С. Иоффе. – Л. : ЛГУ, 1958. – С. 17.
9. Гражданское право / под ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. – М., 1998 г. – С. 12.
10. Харитонов Є.О. Цивільний кодекс України : [науково-практичний коментар] / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, Н.Ю. Голубева. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 740 с.
11. Колодій А.М. Принципи права України / А.М. Колодій. – К., 1998.
12. Погорелов Є.В. Кодифікаційна діяльність в правовій системі України (загальнотеоретичний аспект) : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01/ Є.В. Погорелов. –Х., 2000. – 166 с.
13. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави / П.М. Рабінович. – К. : ІСДО, 1994. – 236 с.
14. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Х. : Право, 2008. – Т. 3 : Цивільно-правові науки. Приватне право / за заг. ред. Н.С. Кузнецової. – 640 с.
15. Погорелов Є.В. Кодифікаційна діяльність в правовій системі України (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Є.В. Погорелов ; Університет внутрішніх справ. –Х., 2000. – С. 8.
16. Спасов Б. Закон и его толкование / Б. Спасов. – М., 1986. – С. 93.
17. Рогач О.Я. Кодифікаційні акти в системі законодавства України : дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.Я. Рогач. – Ужгород, 2003. – 168 с.
18. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.